

A ZSIGMONDKORI OKLEVÉLTÁR ÉS AZ IDŐK VÁLTOZÁSAI

Amikor Fejérpataky László, a Nemzeti Múzeum 32 éves tisztviselője 1889-ben a Magyar Tudományos Akadémia történettudományi bizottsága előtt bemutatta egy Zsigmondkori oklevéltár tervezetét, nem csak egy, a levéltári forráskiadás szempontjából elhanyagolt fél évszázadra hívta fel a bizottság nála lényegesen idősebb tagjainak figyelmét, hanem a levéltári források újszerű közlési módjával meg is botránkoztatta a bizottság tagjainak jelentős részét. Fejérpataky ugyanis eredeti elgondolásában a Mohács előtti Magyarország levéltári forrásanyagának lehető teljességét kívánta számításba venni kevésbé értékesnek tartott irattípusok (pl. perhalasztások) részbeni kihagyásával, ugyanakkor, az oklevéltárak esetében addig általánosan alkalmazott teljes szövegű közléssel szakítva, latin nyelvű kivonatba illesztett eredeti latin szövegrészekkel vélte növelni az egy kötetben belül közölhető levéltári egységek számát.

Fejérpataky javaslatát a bizottság elvetette és úgy határozott, „hogy az oklevéltárban az oklevelek egész terjedelmükben közöltöessenek; csakhogy a kiadandó oklevelek megválasztása nagy körültekintéssel történjék és egyedül az ország általános politikai, művelődési és egyházi történetét érdeklő oklevelek vétessenek föl”, „kiváló figyelmet fordítva a donatiókra, azon korban előkelő szerepet vitt, az ország történetére döntő hatással bíró családok múltjára és általában arra, hogy minden a gyűjteménybe leendő felvétele az elmondott szempontok valamelyikével indokolható legyen.”⁶²⁴

Fejérpataky nem tehetett mást, nekilátott a munkának és 1895-ig zömmel saját kezűleg másolt le 3000-nél több oklevelet közel 80 levéltárban. Nincs adat arra, hogy a Nemzeti Múzeumban, a budapesti egyetemen és az Akadémián egyaránt aktív, egyre nagyobb tudományos tekintélyre szert tett tudós foglalkozott volna további anyaggyűjtéssel, vagy meglévő másolatainak kötetté formálásával. Kéziratát 1923-ban bekövetkezett halála óta előbb az Akadémia Történettudományi Bizottsága, majd könyvtárának kéziratára őrizte, illetve őrzi. Annak megismerése érdekében, hogy milyen szakmai körülmények között zajlott le Fejérpataky vázolt kezdeményezése, nem árt ugyancsak nagy vonalakban áttekinteni a Mohács előtti levéltári források feltárására és közzétételére vonatkozó főbb törekvéseket és akadályokat.

A Várad Regestrum

A műfaj első megvalósult produktuma a Fráter György váradi püspök által 1550-ben Kolozsváron kinyomtatott Várad Regestrum volt.⁶²⁵ Hogy ezt – az akkoriban már kb. 350 éves jegyzőkönyvet – milyen célból tartották szükségesnek nyomtatásban megjelentetni, tulajdonképpen csak találgathatjuk. Lehet, hogy esetleg a püspöknek,

⁶²⁴ Mályusz Elemér: A Zsigmondkori oklevéltárról. *Századok* 116. (1982) 923-958. o.

⁶²⁵ Ritus explorandae veritatis, quo Hungarica natio in dirimendis controversiis ante annos trecentos et quadraginta usa est, et eius testimonia plurima in Sacratio summi templi Varadien. reperta. Colosuarii 1550. *Karácsonyi János – Borovszky Samu: Az időrendbe szedett várad tüzesvaspróba-lajstrom.* Budapest 1903.

vagy kísérete valamelyik tagjának már volt a kezében III. Ince pápa regestrumainak nyomtatott kiadása, s ennek mintájára született meg a váradi egyház regestrumának kiadása Kolozsváron.⁶²⁶

Egy azonban biztos, e jegyzőkönyv-jellegű, kb. 350 éves kézirat kinyomtatása a történeti értéket felismerő humanista szellemet dicséri. Akár magának a püspöknek, akár valamelyik tanácsadójának köszönhetjük a közzététel ötletét, benne a Mohács előtti magyarországi levéltári anyag első publikálóját tisztelhetjük, aki – sajnos – sokáig nem talált követőre. Azt sem mulaszthatjuk el megemlíteni, hogy ez a közzététel felmérhetetlen szolgálatot tett a későbbi századok középkor-kutatóinak, mert a Váradi Regestrum nélkül sokkal szegényebb lenne a tatárjárás előtti évtizedek története.

(Zárójelben, némi rezignáltsággal jegyezhetjük meg: szerencsés körülmények között született meg ez a publikáció. A kötet ugyanis nem tartalmazott a levéltárfenntartó érdekeit sértő adatokat, így közzététele nem ütközhetett akadályba.)

A jezsuiták és követőik

Az általános európaítól lényegesen eltérő magyarországi viszonyok között Hevenes Gábor (1656-1715) volt az első, aki történeti kutatásához levéltári anyagot kívánt felhasználni, bár az is lehetséges, hogy a zömmel Mohács előtti levéltári anyag másolatban való hozzáférhetővé tételével csupán a jezsuita egyháztörténészek munkáját kívánta segíteni. Ő volt az első, aki 1702-ben Kolonich Lipót esztergomi érsektől engedélyt kapott a primási levéltárban végzendő kutatásra és másolatok készítésére. A levéltári anyag ily módon történő gyűjtését elősegítendő jelentette meg *Modus materiae conquirendae pro annalibus ecclesiasticis regni Hungariae continuandis* című módszertani írását.⁶²⁷ Munkásságának eredményét 96 kötetbe kötve az Eötvös Loránd Tudományegyetem könyvtárának kéziratára őrzi.

Hevenes több intézménynél végzett kutatásokat, így a Magyar Kamara archívumában is. Biztosra vehető, hogy ezekben a kötetekben – ha nem is nagy számban – vannak olyan oklevélszövegek, amelyek csak itt maradtak ránk.

Hevenesnek kor- és rendtársa volt Cseles Márton, akinek 12 kötetnyi iratmásolatát ugyancsak a budapesti Egyetemi Könyvtár kéziratára őrzi. Feltehetően Cseles volt az első magyar, aki a vatikáni levéltárban is járt forrásgyűjtő tevékenysége során.

A XVIII. században folytatódott a forrásfeltárásnak (kutatásnak) az a sajátos módja, hogy ha valaki a régi századok története iránt érdeklődött és olyan iratokba kapott betekintési lehetőséget, amelyeknek lemásolását is engedélyezték (esetleg a birtoknevek elhagyásával), a féltve őrzött iratot, oklevelet legtöbbször teljes szövegével lemásolta, s a másolatokat gyűjteménnyé formálta. Ezt a forrásfeltáró és -gyűjtő tevékenységet a században legeredményesebben Kaprinai István jezsuita (1714-1786) művelte,

---

⁶²⁶ *Sirloto, G.*: Innocentii tertii pontificis maximi decretalium atque aliarum epistolarum tomus I. Romae 1543.

⁶²⁷ *Hölvényi György*: Hevenes Gábor útmutatásai a történeti forrásanyag gyűjtéséhez. In: *Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei VI.* (1972) 147-152. o.

legalábbis ránk maradt 156 kötetes gyűjteménye – ugyancsak a budapesti Egyetemi Könyvtárban – erre enged következtetni.

A század forrásfeltárói között meg kell említeni Cornides Dánielt (1732-1787) is, akinek „kéziratok gyűjteményében – félig-meddig meg is szerkesztve – együtt volt a középkori Magyarország addig legrendszeresebb, kritikailag alaposan ellenőrzött oklevéltára.”⁶²⁸ Diplomatariumának 12 kéziratos kötetét a Magyar Tudományos Akadémia könyvtára őrzi.

A Hevenesi, Cornides és Kaprinai nevével fémjelzett, lényegében az elérhető levéltári egységek másolását és a másolatok gyűjtését jelentő korszak utolsó képviselője, egyben ezt a rendszert továbbfejleszteni kívánó személyisége Kovachich Márton György (1744-1821) volt. A forrásfeltárást, Cornidesszel egyetértve, ő is a Mohács előtti korszakra szűkítette, amelyben viszont teljességre törekedett. Céljának megvalósulását egy olyan intézetben képzelte el, amely korszak teljes anyagának (másolatban történő) gyűjtését tartja feladatának, éspedig a másolatokat jelzetrendben őrizve, meghatározott adatokat tartalmazó kivonatokkal, időrendi, személynév-, helynév- és tárgymutatóval ellátva. 1792-ben nyomtatott kötetben vázolta fel ennek az Institutumnak a feladatát, amely többek tetszését elnyerte. Az Intézetbe többen jelentkeztek munkatársként, köztük Skerlecz Miklós és Hajnóczy József. Az új Intézet működése azonban nem tartott soká. Az 1794. év jakobinus eseményei súlyos csapást mértek a vállalkozásra. Kovachich, intézeti tervét feladva, gyűjtését 1797-ben eladta az Institutum kiemelkedő támogatójának, Széchényi Ferencnek, így a másolatokat ma az Országos Széchényi Könyvtár őrzi.⁶²⁹

A XVIII-XIX. század történetírói az előbbieken ismertetett, XVII-XVIII. századi feltárások során létrejött iratmásolatokból merítettek. A gyűjtemények alapján önálló, nyomtatott forráspublikáció nem született, egyedül a Fejér György által szerkesztett Codex diplomaticus támaszkodott számottevő módon rájuk, felhasználva ugyanakkor a Magyar Kamara archívuma, továbbá egyes egyházi és családi levéltárak rendelkezésére bocsátott másolatait, kiegészítve azokat hazai és külföldi kiadványok közleményeivel.⁶³⁰

Összefoglalóan: a vázlatosan ismertetett korszakot alapvetően az határozta meg, hogy a levéltárak élő jogokat biztosító iratokat őriztek, ezért a tulajdonosoknak (a levéltárak fenntartóinak) érdeke volt, hogy illetéktelenek ne jussanak olyan adatokhoz, amelyek az ő birtok- vagy egyéb jogaikat sérthetnék, személyükre vagy családjukra kompromittáló adatokat hoznának nyilvánosságra. A védekezés legjobb módja a teljes elzárás volt, egyes iratokhoz hozzájutni, azokat lemásolni, majd publikálni csak személyes kapcsolatok révén lehetett

Felmerülhet a kérdés, hogy amikor Kovachich Márton György 1792-ben a teljes Mohács előtti iratanyag gyűjtését tűzte ki célul intézete elé, vajon a mai értelemben

---

⁶²⁸ *Jakó Zsigmond*: A középkori okleveles források kutatása Erdélyben. In: Erdélyi okmánytár I. (1023-1300) 17. o.

⁶²⁹ Kovachich Márton György intézetéről bővebben: *V. Windisch Éva*: Kovachich Márton György és a magyarországi levéltári anyag feltárása a XIX. század elején. *Levéltári Közlemények* XXXVII. (1966) 63-112. o.; *uő.*: Kovachich Márton György és a magyar tudományszervezés első kísérletei. *Századok* 102. (1968) 90-144. o.

⁶³⁰ A XVII-XVIII. századra vonatkozóan bővebben *I. Borsa Iván*: A magyar medievisztika forráskérdései. *Medievisztika és a levéltári anyag. Levéltári Közlemények* XLIV-XLV. (1973-1974) 104-120. o.

teljes Mohács előtti iratállományra gondolt-e, vagy csupán azokra az oklevelekre, iratokra, amelyeket a tulajdonosok/fenntartók lemásoltatni, így publikussá tenni engedélyeztek volna? Kérdés lehet az is, hogy Kovachichnak – akárhány levéltárban megfordult is az országgyűlések nyomait keresve – lehetett-e egyáltalában fogalma arról, hogy a (mai értelemben vett) teljesség hány százezer darabra rúghat? Minthogy a második kérdésre a válasz minden bizonnyal nem, így az első kérdésre azt a választ kell adni, hogy Kovachich csak a várhatóan engedélyezendő iratokra gondolt.

A korszak viszonyainak felvázolásához választ kell adni arra a kérdésre is, hogy az akkori másolók miként másolták a Mohács előtt írt latin szövegeket? Minthogy az akkori latin nem csak írott, hanem beszélt latin is volt, általánosnak mondhatjuk, hogy a saját korukban általánosnak tartott helyesírást követték. Vagyis a középkori „e”-t, ha „ae” helyett írták, „ae”-nek másolták; a magánhangzó előtti „ti” szótagot nem írták „ci”-nek; az „u”-„v”-„w” betűk alkalmazása egyenetlennek mondható, az „u” és „v” hangértéke gyakran felcserélődött. A magyar és más vulgáris nevek/szavak esetében a másoló szabadon dönthetett: vagy átvette saját korának írásmódját, vagy betűhíven másolt.

Fejér Codex diplomaticusa még a latin nyelv elsődlegességét bizonyítja; a bevezető, az egyes szövegek elé írt kivonatok (Kopfregeest) és szerkesztői megjegyzések stb. latinul íródtak, ez azonban akkor természetesnek számított, hisz az országban 1843-ig a latin volt az állam hivatalos nyelve.

A levéltárak megnyitásától a második világháború végéig

1848 – ha nem is egy csapásra – lényeges változásokat eredményezett mind a levéltári anyag hozzáférhetősége, mind szabad publikálása terén. A levéltárak megnyíltak a történeti kutatás számára. A nagyobb levéltárak már nem csak raktárakkal és munkaszobákkal rendelkeztek, gondoskodniok kellett „dolgozó szobák”-ról is, ahol történetszakértők levéltári anyaggal dolgozhattak. A 22 éves Frankl (később Fraknoi) Vilmos 1863-ban kapott kutatási engedélyt a magyar kamara levéltárában egyháztörténeti kutatás végzésére. 1874-ben az Archivum regniből jött létre az Országos Levéltár, s hivatott lett arra, hogy megszűnt központi szervek iratanyagát átvegye. Az átvett iratok kutatása 1790-ig szabaddá vált. A történetszakértők közül különösen a Mohács előtti korszak kutatói mutattak nagy aktivitást.

Az Árpád-kori új okmánytár

A Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Bizottsága szinte megalakulásától elsődleges feladatának tekintette, hogy a magyar történet írásos forrásait, s azokon belül a Mohács előtti korszak levéltári anyagát, sorozatokba illesztve, közzétegye. Ebben nagy szerepet játszott Wenzel Gusztáv, aki 1854-ben terjesztette a bizottság elé egy Árpád-kori új okmánytár tervét. (Feltehetően Fejér Codex diplomaticusának Árpád-kori köteteit tekintve régi okmánytárnak.) Wenzel – részben korrigálva Fejér köteteit, részben azokat kiegészítendő – négy kötetre tervezte sorozatát.

Ekkor még nem ismerhette a Magyar Kamara levéltárának gazdag anyagát és feltehetően arra sem számított, hogy egyes családi levéltárak is segíteni fogják sikeres köteteit. 1860 és 1874 között a tervezett négy kötet helyett tizenkét kötetben tett közzé Árpád-kori okleveleket a pannonhalmi levéltár, az Országos Levéltárba akkoriban bekerült központi levéltárak és számos családi levéltár anyagából, de vett át szövegeket az előző korszak másolótól és külföldi publikációkból is. Munkáját Czinár Mór, Érdy János, Knauz Nándor, Szabó Károly és mások segítették.

Wenzel eleinte csak teljes szövegeket közölt, élükön magyar nyelvű felírással (rövid regesztával), a publikált szöveget új bekezdésben a forrás idézése követi. Eredetiből történt közlés esetén a forrás annak idején csak az őrző levéltár megjelölést jelentette (pl. szentmártoni főapátság, budai kir. kamarai levéltár, a főmélt. herceg Batthyány család levéltára stb.), közelebbi jelzet nélkül. Ha viszont nem eredetiből vette a szöveget, hanem kapta, így írja le a forrást: „Leírta Horvát István az Amade grófok csalóközi(!) levéltárából. Érdy.” Nyomtatásból átvett szöveg esetében bibliográfiai leírást adott, illetve csak rövid kivonatot közölt. A II. kötettől kezdődően a forrás idézését megelőzi az oklevél anyagának és pecsétjének rövid leírása, bár eleinte még nem következetesen.

A helyesírást illetően előszavában ezt írja: „úgy írtam a szöveget, miképp azt írták volna, ha az akkor általában szabályul elismert orthographiát szigorúan követik.” Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy közsavak kezdetén meghagyta a nagy kezdőbetűt, ugyanígy az „u”, „v” és „w” betűket, hangértéküktől függetlenül; a „ti”-„ci” és magánhangzó esetében az írta, amit látott, kivéve a pápai okleveleket, ahol minden esetben a „ti” írását tartotta szabályszerűnek.

A kötetekhez index készítését még nem tartották követelménynek, így a 12 kötet mutató nélkül jelent meg. Az igény nem sokkal később feléledvén az akadémiai bizottság a kötetekhez közös mutatót készíttetett.⁶³¹

Wenzel Gusztáv – mondhatni – megalapítója volt a Mohács előtti levéltári források alkorszakoként történő közlésének és ezen belül a teljességre való törekvésnek; első közlés esetében mindig teljes szöveget adott; a latin szövegek közlésekor nem követte a XIX. század első felében a folyamatosság jegyében akkor még létezett latin helyesírást, de nem követte azt a közlési módot sem, amely azt tartotta helyesnek, hogy az eredeti minden betűjét (a kis és nagy betűt is) szolgálai utánózzák még esetleg szó közepén is. Az interpunkciót is az eredetinek megfelelően közölte, ennek következtében egyik-másik oklevél szövegében alig akadt pont vagy vessző a közölt szóhalmazban.⁶³²

Félreértések elkerülése végett meg kell jegyezni, hogy már az előző korszakban is voltak főleg hely- és intézménytörténeti forráspublicációk történeti munkák szövegébe iktatva, vagy függelékként csatolva. A XIX. század harmadik harmadában megindult a vármegyék, városok, egyházi intézmények, családok levéltárában levő, vagy reájuk vonatkozó, Mohács előtti oklevelek publikálása is. Vizsgálódásunk ezekre nem terjedt ki.

---

⁶³¹ Wenzel-idézet az Árpád-kori új okmánytár I. kötetének bevezetéséből. Az indexet *Kovács Nándor* készítette és 1899-ben jelent meg.

⁶³² Például a Hazai okmánytár I. kötete.

Az Anjou-kori okmánytár

Az Árpád-kori új okmánytár 12. kötetét két évvel – 1876-ban – követte az Anjou-kori okmánytár I. kötete, amelynek előszavát Nagy Imre akadémiai levelező tag írta. Előszavából megtudjuk, hogy a még előkerülő Árpád-kori oklevelek (az általa szerkesztett) Hazai okmánytárban és a Történelmi Társulat oklevéltárában (a Hazai oklevéltárban) fognak napvilágot látni, és hogy az „Akadémia Történelmi Bizottsága ... elérkezettnek látta az időt, hogy az oklevelek kiadásában az Anjou-házból származott királyaink korszakára terjeszkedjék ki”, és a szerkesztéssel Nagy Imrét bízta meg.⁶³³

Az előszó nem közli, hogy az anyaggyűjtést mely levéltárakra terjesztik ki, azonban úgy tűnik, hogy az Országos Levéltárban végzett kutatásokon kívül, amelyekről nem történik említés, nagy szerepet szántak egyes levéltártulajdonosok és kutató történészek által felajánlott szövegeknek, amelyekért a szerkesztő – másokat buzdítandó – hangsúlyozott köszönetet mondott. – Az előszóban nincs semmiféle utalás a nagy másolatgyűjteményekre, melyek akkor már kikerültek a kutatók látóköréből, talán mert megnyílt az eredetiek bő kínálata, vagy mert nem tartották azokat kellő forrásértékűnek és a nagy tömegben nem volt könnyű eligazodni. Feltehetően mindez közrejátszott abban, hogy a másolatgyűjtemények a mai napig nem tartoznak az általánosan kutatott források közé. Pedig az elmúlt negyedszázadban már többször esett szó arról, hogy biztos van olyan másolat is, amelynek eredetije azóta elveszett vagy elkallódott, netán nagy mértékig megrongálódott, s ezért a megmaradt másolat hasznos lehetne a kutatás számára.

Az Anjou-kori okmánytár I. kötetének szövegközlési módja nem tért el lényegesen Wenzel gyakorlatától. Meg kell viszont említeni, hogy az akadémiai bizottság döntése értelmében a II-VI. kötetek szövegközlésében „az oklevelek közönségesen ismert formulái, a címek, solemniák s az olyan mondatok, melyek a tárgyukra nézve egymáshoz hasonló oklevelekben legtöbbször ugyanazon szavakkal jönnek elő, kihagyattak.” Ez az idézet Tasnádi Nagy Gyulának a VII. (utolsó) kötet szerkesztőjének 1920 április havában írt előszavában olvashatók, s azt is megtudjuk, hogy a szerkesztő ezt az utasítást célszerűtlennek, „sőt a tudomány szempontjából egyenesen károsnak” minősítette, ezért a Századok 1920. évi pótfüzetében megjelent szabályzatot vette figyelembe.

Az oklevéltárnak VIII. kötete is készült. Az 1940-es évek végén Sinkovics István, az Országos Levéltár osztályvezetője vette a kéziratot gondozásba, de kiadhatóságának reménytelensége, illetve Sinkovics Istvánnak az egyetemre történt áthelyezése következtében az úgy lekerült napirendről.

A két világháború közötti két évtized nem kedvezett a Mohács előtti levéltári anyag publikációjának. Ezt legjobban az Anjou-kori okmánytár VIII. kötetének sorsa illusztrálja, hisz Tasnádi Nagy Gyula kézirati hagyatékát sem sikerült tető alá hozni. Kiemelkedő volt viszont e két évtized alatt Szentpétery Imrének Az Árpád-házi királyok

---

⁶³³ Nagy Imre nevéhez a fent említetteken kívül még olyan középkori forráskiadványok is kapcsolódnak, mint Sopron vármegye és a Zichy család oklevéltára.

okleveleinek kritikai jegyzéke című munkája. Az Akadémia Történelmi Bizottsága által 1913-ban elfogadott terv értelmében Szentpétery Imre két évtized alatt három füzetben (1923, 1927, 1930) tette közzé az I. kötetet IV. Béla okleveleivel bezáróan. Ezt a háború alatt (1943) a II. kötet 1. füzetét követte V. István okleveleivel.

A háború alatt központi kezdeményezéssel két Mohács előtti oklevélpublikáció hagyta el a nyomdát. Az egyik 1941-ben a Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia usque ad annum 1400 címmel Fekete Nagy Antal és Makkai László munkája, a másik 1943-ban A nagykállói Kállay család levéltára I-II. kötet (1224-1386) Szentpétery Imre szerkesztésében, alkalmi munkacsoport közreműködésével. Az első latin szövegeket közölt francia nyelvű apparátussal, a másik a latin oklevelekről magyar nyelvű kivonatokat adott közre. Mindkettő politikai indíttatású volt: az első a magyar álláspontot kívánta dokumentálni a román kontinuitási elmélettel szemben, a másik Kállay Miklós miniszterelnök népszerűségét remélte ezzel segíteni. Mindkettő „rohammunkával” készült.

Kristó Gyula szegedi egyetemi tanár hervadhatatlan érdeme, hogy olyan nagy fába vágta fejszójét, mint az Anjou-kor teljes levéltári anyagának kivonatokban történő közzététele. Az iskolát alapított professzor, tudósjelölt és tudóssá vált tanítványaira támaszkodva, a 80-as években kezdett könyvészeti és levéltári anyaggyűjtő munka eredményeképpen sorozatában 1990 és 1998 között kilenc kötetet jelentetett meg 6989 magyar nyelvű kivonattal. (A kilenc kötet közül öt saját munkája.)

Mint az I. kötet előszavából megtudható, célja az volt, hogy az induló sorozatban helyet kapjon „minden Anjou-kori okmány függetlenül attól, hogy már megjelent nyomtatásban vagy sem”. Levéltári anyaggyűjtésük a Magyar Országos Levéltár Diplomatikai Levéltárának és Diplomatikai Fényképgyűjteményének anyagára épült és oly mértékig törekszik a teljességre, hogy az eredeti, az átírt és a tartalmilag átírt okleveleken kívül – a megbízó oklevelektől eltekintve – kiterjed az oklevelek említésére is.

Ugyancsak az előszó tájékoztat arról, hogy az egyes oklevélszövegekről készült „regesza az irat minden fontos információjára tekintettel van, a formulás részeket azonban – a szavatossági formulára történő utalást kivéve – nem közli”. Az egyes köteteket névmutató zárja. A papírral való takarékoskodást levéltárak, könyvtárak és folyóiratok, köz- és tulajdonnevek tekintetében számos erős rövidítés segíti.

Tiszteletre méltó vállalkozás.

A második világháború után

A Zsigmondkori oklevéltár

Fejérpataky Lászlónak, a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárosának 1889-ben tett javaslatát e cikk első bekezdéseiben vázoltam. Javaslatainak lényege közel 110 év távlatából is koncepciózusnak mondható és elgondolkoztató. Javaslatainak elutasításában is van megszívlelendő.

Mályusz Elemér professzortól származik az a paradoxonnak tűnő megállapítás, hogy Magyarország tulajdonképpen „szerencsés” helyzetben van középkori levéltári

anyagának mennyiségét illetően, mert a mennyiség nem áttekinthetetlen, mint a tőlünk nyugatra fekvő országok esetében, és nem olyan reménytelenül kevés, mint a tőlünk keletre levőknél. Amikor professzora, Fejérpataky László a Zsigmondkori oklevéltárra megtette javaslatát, elsőnek tűzte ki célul, hogy az akkori ország teljes levéltári anyagát számításba veszi, de azzal is tisztában volt, hogy az az oklevelek teljes szövegű közlésével megvalósíthatatlan. Ezért javasolt olyan latin nyelvű kivonatokat, amelyekbe csak az érdemi részeket emelték volna át szó szerint az eredeti szövegekből.

A bizottság a tervezetet, Hajnik Imrének, a korszak elismert jogtörténészének adta ki véleményezésre. Hajnik nem lelkesedett a kivonatokért, mert jogi részletek eltűnésétől tartott. Meg kell állapítani, hogy félelme nem volt alaptalan, bizonyára a Történelmi Tár kivonataira gondolt, amelyek a jogi finomságokra ritkán voltak tekintettel. (Megjegyzendő azonban, hogy a teljes szövegű közlések is ritkán vették figyelembe az előlapon levő kancelláriai jegyzeteket, még kevésbé a hátlapon levő, az oklevél kibocsátásával kapcsolatos feljegyzéseket, kézjegyeket, továbbá az ügy további fázisaival kapcsolatos feljegyzéseket.)

Mályusz Elemér 1942-ben ismerte meg Fejérpataky kéziratát és koncepciójának két pontját némi módosítással magáévá is tette. Fejérpataky – minimális kivétellel – az akkori országban őrzött Mohács előtti levéltári anyag összességére kívánta kiterjeszteni a gyűjtést. Az általa megjelölt irattípusok elhagyása – becslésem szerint – nem érte volna el az 5-10 százalékot. Ezt a célt sem a második világháború alatt, sem az azt követő években nem lehetett célul tűzni. Mályusz Elemér csak az általa eredetiben, fényképen, vagy mikrofilmen elérhető okleveleket vette számításba, de azokból is válogatott, részben azért, mert bizonyos egységeket nem tartott fontosnak, részben mert a szigorúan megszabott ívterjedelmet nem léphette túl. E meggondolásokból a kiadásban már megjelent szövegek alapján készült regeszták és az eredeti alapján készült kivonatok esetében még adatszelektálást is végzett.

Mályusz Elemér a kiadatlan oklevelek közlési módjára vonatkozóan úgy módosította Fejérpataky kivonatolási elgondolását, hogy eredetiből másolt szövegrészeket magyar nyelvű kivonatokba illesztett. Emiatt, elsősorban külföldről, több kritika érte, bár volt olyan vélemény is, amely szerint az eredeti szövegrészek sokszor jól mutatják a magyarul nem tudó külföldinek, hogy miről van/lehet szó az iratban.

Ilyen szellemben készítette el a Zsigmondkori oklevéltár I. és II. kötetét (1387-1410); a két kötet terjedelmét tekintve három kötetet tesz ki. Ennek jegyében végezte a III. kötetbe (1411-1420), illetve annak alszámos köteteibe szánt egységek gyűjtését, előkészítését azzal az elgondolással, hogy az utolsó alkötet lesz az előzők név- és tárgymutatója.

Az így gyűjtött és készült kéziratokat Mályusz Elemér átadta az Országos Levéltárnak azzal, hogy a Diplomatikai Levéltár újabb növedékeit már nem tudta átnézni és több feladat vár elvégzésre a mikrofilmen hozzáférhető anyag tekintetében is.⁶³⁴

---

⁶³⁴ A Zsigmondkori oklevéltár elő- és valós történetével kapcsolatban l. még az 1. jegyzetet, az oklevéltár I-V. kötetének előszavát és *Borsa Iván: A Magyar Országos Levéltár és a Zsigmondkori oklevéltár című cikkét. Levéltári Közlemények LXXVII. (1996) 9-20. o.*

Hogyan tovább?

Amikor Fejérpataky először vetette fel, hogy a teljes szövegek közlésével szemben az általa javasolt kivonatokkal több oklevelet lehet egy kötetben közzétenni, tulajdonképpen azt fogalmazta meg, hogy így lehet a költségeket csökkenteni. Ez a helyzet azóta is fennáll. Lehet és kell a legrégebb okleveleket minden szövegváltozatot gondosan feltüntető kritikai kiadásban megjelölni, lehet egy levéltár legrégebb okleveleit teljes szöveggel és fordítással közzé tenni; lehet teljes szöveggel kötetet, tanulmányt illusztrálni, de oklevelek ezreit, sőt tízezeit ilyen módon kinyomtatni ma már nem csak pénzkérdés. Azért is lehetetlen, mert szakképzett, megfelelő latin nyelvtudással, paleográfiai és diplomatikai ismeretekkel rendelkező és az ilyen munkát nem alacsonyabb rendűnek tekintő medievistákban is szűkölködünk.

Vannak, akik szinte elviszerűen idegenkednek a kivonatos közléstől, pedig kivonat és kivonat között különbséget kell tenni. Ha egy kivonat csak olyan igénnyel készül, hogy az ugyanazon ugyanazon kiadó által kiadott okleveleket meg lehessen egymástól különböztetni, akkor tényleg nem való egy teljes szöveget pótolni hivatott kivonatokot közlő kötetbe, legfeljebb utalóként, hogy a kiadott oklevél könyvészetileg elérhető helyére mutasson.

Milyen legyen tehát egy latin/német nyelvű oklevélről/iratról teljes szöveget pótolni képes kivonat? Erre a kérdésre már 52 évvel ezelőtt – nem kellő tapasztalat birtokában – igyekeztem választ adni, amelyet 1988-ban átdolgozva tettem közzé és amelyet az alábbi kiegészítéssel ma is javasolok.⁶³⁵

A Zsigmondkori oklevéltár munkálatai során figyeltem fel arra, hogy az oklevél-publikálók – tisztelet a kivételnek – az általános ismert kancelláriai jegyzetek (commissio, relatio, lecta, correcta, R^{ta}) kivételével milyen ritkán közlik, hogy az oklevél kiadása előtt vagy/és az ügy további intézése során milyen feljegyzések kerültek az oklevél hátlapjára, esetleg az első lapjára is, noha azok nem csak az oklevélben szereplő ügy szempontjából lehetnek érdekesek, hanem az ügyet írásba foglaló kancellária, hiteles-hely stb. tevékenységére nézve is hasznos adatokat tartalmazhatnak.

Az itt leírtak olvasása közben joggal merülhet fel a kérdés, hogy ezek az eltérő, vagy kiegészítő szempontok miként érvényesülnek a Zsigmondkori oklevéltár újabb (III-V. – 1411-1416) köteteiben? Az elmúlt öt évben megjelent három kötet és a remélt további kettő egyaránt az előző kötetek kétnyelvűségét alkalmazza. Az eredeti szövegekről a kézirat átvétele óta készült kivonatok (ezek legvégén nincs zárójelben F. vagy M. betű) követik az eredeti gondolatmenetét, tehát nem alkalmaznak mai logika szerinti összevonásokat. A III. kötettől az újonnan készült kivonatok a határjárásokat eredeti, teljes szöveggel adják. Ez a megoldás várható a VI. kötetben a Mályusz Elemér által alkalmazott, égtáj nélküli, összevont határleírások helyett is. (Ez lesz az első eset, hogy az átadott kézirat szövegét nemcsak kiegészítettük, vagy javítottuk, hanem részben kicseréltük.) – Az V. kötettől kezdve a kivonatok végén latinul szerepelnek a kijelölt királyi, nádori stb. emberek, az egyes privilégiumok végén található méltóságsor

---

⁶³⁵ A középkori oklevelek regesztázása. (Függelék: a Kölcsey család levéltárának középkori oklevelei.) *Levéltári Közlemények* XXIV. (1946) 47-70. o.; A Szent-Ivány család levéltára 1230-1525. A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 14. Budapest, 1988. 7-10. o.

meglétére pedig a kivonat végén levő „Méltóságsor” jelölés hívja fel a figyelmet. A mályuszi kéziratoktól való apróbb közlési eltérésekről a III-V. kötetek előszavában kaphat tájékoztatást az érdeklődő.

*

Az előbbieken felvázolt, három évszázados előzmények után – amelyekből a Zsigmondkori oklevéltár története maga is hosszabb egy évszázadnál – el kell mondanom, hogyan képzelem ma a Zsigmondkori oklevéltár jövőjét.

Remélem, hogy a sors kegyes lesz hozzám és megengedi, hogy kezembe vegyem az 1420-ig terjedő két kötetet.

Meg kell említenem, hogy a Mályusz Elemér által „IV. kötetnek” tekintett, az 1421-1430 közötti évek okleveleit felölelő köteteknek vannak előmunkálatai. Fügedi Erik és Engel Pál 1980 és 1983 között, Muzsnainé Kállai Erzsébet pedig ugyanekkor egy éven át végzett anyaggyűjtést; a munkák során 3000-nél több regeszta és kivonat készült. Ezekhez járul még a Rasztik Tibor által készített szerény számú regeszta és kivonat. Logikusnak látszik, hogy a munkát az 1420-as évek levéltári anyagával kell folytatni. Ugyanakkor el kell gondolkodni azon is, hogy a Zsigmond uralkodásának közel első felét jelentő első kötetek akkor készültek, amikor sokkal kevesebb – eredetiben, mikrofilmen, vagy fényképen – elérhető oklevél volt, s különböző okok miatt még azok számát is csökkenteni kellett. Ezek a pótkötetek elérhetővé tehetnék a célul kitűzött teljességet.

Meggondolandó továbbá, szükséges-e a külföldön kiadott források felderítésére, átnézésére annyi időt és energiát fordítani, mint egykori professzorunk tette nemcsak idehaza, hanem külföldi útjain is, ha ideje engedte. Elképzelhetőnek tartom, hogy e munkát le lehetne szűkíteni a szomszédos országokra, egyes esetekben azok Kárpát-medencébe eső területeire, ugyanakkor viszont jobban kellene törekedni az utolsó 80 év ottani Mohács előtti forráspublikációinak teljességére.

A további munka szempontjából elérhetőnek azt az oklevélszöveget kellene nyilvánítani, amelynek legfontosabb adatai megvannak a Magyar Országos Levéltár Mohács előtti számítógépes adatbázisában. Bízunk abban a becslésben, hogy a Kárpát-medence Mohács előtti levéltári anyagának mintegy 90 százaléka megvan ebben az adatbázisban, egyszersmind reménykedjünk, hogy az illetékesek nem adják fel a fennmaradó 10 százalék felkutatására és az adatbázis ilyen irányú, naprakész állapotban tartására irányuló törekvéseiket.

Azt sem tartom elképzelhetetlennek, hogy az információs technika fejlődése folytán az ilyen jellegű forráspublikációkra talán már nem is lesz lehetőség, vagy szükség, és az Országos Levéltár Mohács előtti gyűjteményeinek kutatási segédletrendszere nem csak a regesztákra épülne, hanem az eredeti szövegekből – a Zsigmondkori oklevéltár megjelent kötetei név- és tárgymutatóinak igényességével – csupán kigyűjtené az egyes szövegek címszavait. A címszavakat szakértő levéltáros iránymutatásával kellene betáplálni a megfelelő gépi rekordokba. Ez esetben a kutató „on line”, a címszavak segítségével kereshetné ki az őt érdeklő oklevelek jelzetét és kérhetné ki azok szövegét a kutatóteremben.

Vivant sequentes!